

ti'nin dağılması için Osmanlılık ve İslamcılık çıkar yol değildir. Eser yayımlandığı zaman Ali Kemal ve Ahmed Ferid (Tek) tarafından ağır bir dille tenkit edildi. Bu eserin neşrinden çok sonraları yine Türkçülük görüşünden hareketle yazdığı Osmanlı tarihine ait tenkidî fikirler dolayısıyla Osmanlıcılar'ın, *Türk Yurdu* nda neşrettiği "Cengiz Han" vb. yazılarıyla ise İslamcılar'ın şiddetli tenkidine uğradı. Alaycı ve eleştirici bir karaktere sahip bulunan Akçura'nın fikirleri Cumhuriyet Türkiye'si'nin fikrî kuruluşunda da etkili olmuş görünmektedir.

Diğer önemli eserleri şunlardır: *Ulûm ve Târih* (Kazan 1906); *Üç Haziran Vak'a-i Müessifesi* (Orenburg 1907); *Eski Şûrâ-yı Ümmet'te Çıkan Makalelerimden* (İstanbul 1329); *Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Târihine Dair Bir Tecrübe* (Bilgi Mecmuası, İstanbul 1913); *Mevkufiyet Hâtıraları* (I. bs., Kazan 1907; 2. bs., İstanbul 1330); *Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanlarının Şimdiki Vaziyeti ve Emelleri* (İstanbul 1914); *Şark Meselesine Ait Târih-i Siyâsî Notları* (İstanbul 1336); *Türk Yılı 1928* (İstanbul 1928); *Târih-i Siyâsî Dersleri* (I-IV, İstanbul 1927-1935); *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri* (İstanbul 1940; Ankara 1985); *Ta Kendim yahut Defter-i Âmâlim* (İstanbul 1944).

BİBLİYOGRAFYA :

Gövsâ, *Türk Meşhurları*, s. 28; Muharrem Feyzi Togay, *Yusuf Akçura'nın Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1944; Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul 1969, s. 68-72; Özege, *Katalog*, I, 362; III, 1181; IV, 1585, 1628; V, 1949; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 380-387; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908* (trc. Şevket Serdar Türet v.dğr.), İstanbul 1979, s. 7, 19, 154; François Georjeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri - Yusuf Akçura 1876-1935* (trc. Alev Er), Ankara 1986; Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*, Ankara 1987; Hâmit Z. Koşay, "Yusuf Akçura", *TTK Belleten*, XLI/162 (1977), s. 389-400; TA, I, 319; M. Şükrü Hanoğlu, "Türkçülük", *TCTA*, V, 1397; "Akçura Yusuf", *TDEA*, I, 87-88.

Nuri Yüce

AKD

(bk. AKİD).

AKDA'I-KUDÂT

(bk. KÂDILKUDÂT).

AKDAĞ, Mustafa

(1913-1973)

Osmanlı Devleti'nin iktisadî-i içtimâî tarihi ve Celâli isyanları üzerindeki araştırmalarıyla tanınan tarihçi.

Yozgat'ta Boğazlıyan ilçesinin Günyayla köyünde doğdu. Çanakkale muharebelerinde şehid olan bir çiftçinin oğludur. İzmir Öğretmen Okulu'nu ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi (1939). Önce Kars Lisesi'nde tarih öğretmenliği yaptı; daha sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalıştı (1944). 1947'de Gazi Eğitim Enstitüsü'ne, bir yıl sonra da Diyarbakır Öğretmen Okulu'na tayin edildi. "Celâli İsyânlarının Başlaması" adlı teziyle doktor (1945), "Celâli Fetretü 1597-1603" adlı çalışmasıyla da doçent oldu (1951). Aynı yıl Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yabancı Tarih Kürsüsü'ne getirildi. 1958'de profesörlüğe yükseltildi; 1972'de üniversiteden uzaklaştırılınca kadar bu görevde kaldı. 12 Mart döneminde bir ara tutuklandı; serbest bırakıldıktan bir süre sonra mahkemesi devam ederken öldü.

Mustafa Akdağ'ın, Osmanlı Devleti'nin iktisadî ve içtimâî tarihi ve özellikle halk ayaklanmaları gibi hemen hiç işlenmemiş konularda arşiv çalışmalarına dayanarak meydana getirdiği eserleri bazı çevrelerde takdirle karşılanmışsa da topladığı ilgi çekici malzemeyi değerlendirmesi bakımından Halil İnalcık ve Osman Turan gibi tarihçilerin ağır tenkitlerine uğramıştır. Mustafa Akdağ'ın *Türk Tarih Kurumu Belleten'i* ve *Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanan birçok makalesi dışındaki eserleri şunlardır: *Büyük Celâli Karışıklıklarının*

Başlaması (Ankara 1963); *Celâli İsyânları 1550-1603* (Ankara 1963); *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, I (Ankara 1959), II (Ankara 1971); *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası-Celâli İsyânları*. Yazarın ölümünden sonra Musa Çadırcı tarafından yeniden ele alınan ilk iki kitabın genişletilmiş baskıları da yapılmıştır (Ankara 1975).

BİBLİYOGRAFYA :

Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *TTK Belleten*, XV/60 (1951), s. 629-684; Osman Turan, "Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle", a.e., XXIX/116 (1965), s. 639-660; Turgut Akpınar, "Amasya Tarihi Yazarı Hüseyin Hüsameddin ve Bilinmeyen Eserleri", *Bibliyografya: Kitap Haberleri Bülteni*, I/3, Ankara 1972; Yücel Özka-ya, "Prof. Mustafa Akdağ'ı Kaybettik", a.e., II/3, Ankara 1973.

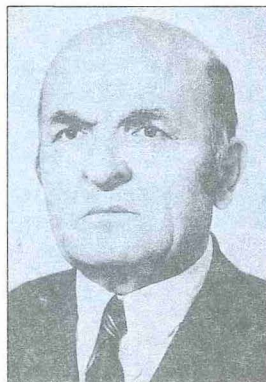
TURGUT AKPINAR

AKDENİZ

Kuzeyde Avrupa, güneyde Afrika ve doğuda Asya ile çevrilmiş büyük iç deniz.

□ COĞRAFYA. Dünyanın en büyük iç denizi olan ve yüzölçümü 2.5 milyon km²'yi geçen Akdeniz, batıda Cebelitârik Boğazı ile Atlas Okyanusu'na bağlı olduğu gibi 1869'dan itibaren de Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'e ve dolayısıyla Hint Okyanusu'na bağlanmıştır. Cebelitârik Boğazı'ndan Suriye kıyılarına kadar uzunluğu 3800 km. kadardır. Yeryüzünde karalar arasında bu kadar fazla sokulan başka bir deniz yoktur ve bu özelliğinden dolayı Batı dillerinde "karalar arasındaki deniz" anlamını taşıyan isimlerle anılmaktadır (İng. Mediterranean Sea, Alm. Mittelländisches Meer, Fr. Mer Méditerranée). Batı-doğu doğrultusundaki uzunluğunun fazla olmasına karşılık genişliği azdır. Cenova ile Tunus kıyıları arasında 800 km., Matapan Burnu hizasında 400 km., Türkiye ile Mısır kıyıları arasında 530 km. kadar olan genişlik, İtalya'nın güneyindeki Taranto kıyıları ile Sirte körfezi arasında 1000 kilometreyi bulur.

Akdeniz, orta kesimlerde Sicilya ile Tunus arasında çok fazla darlaşır ve genişliği 138 kilometreye inen bu dar kesimin doğusunda kalan bölüme Doğu Akdeniz havzası, batısında kalan bölüme de Batı Akdeniz havzası adı verilir. Asıl geniş ve kesintisiz alan Tunus ile

Mustafa Akdağ

Suriye arasında uzanan doğu kesimi olup geri kalan kesimler, aralarında kara parçaları, yarımadalar ve adalar bulunan ayrı ayrı çöküntü havzalarıdır, bu yüzden bunlara değişik adlar verilir. Fas ile İspanya arasında kalan kısma İber denizi (Betik denizi), İspanya kıyıları ile Korsika - Sardinya adaları arasında kalan kısma Balear denizi, İtalya ile Sicilya-Sardinya-Korsika arasındaki kısma Tiren denizi, İtalya ile Balkan yarımadası arasında kalan kısma Adriya denizi, İtalya - Sicilya - Yunanistan arasında kalan kısma İyon denizi, Yunanistan ile Anadolu kıyıları arasında kalan kısma da Ege denizi denilmektedir.

Akdeniz'in dikkat çekici özelliklerinden biri de iç denizlerin en derini olmasıdır. Bu denizde 3000 metreden ve özellikle Doğu Akdeniz'de 4000 metreden daha fazla derinliği olan birçok çukur bulunmaktadır. Doğu Akdeniz havzasının Tunus kıyılarındaki kesiminde derinlik nisbeten azdır ve geniş bir kıta sahanlığının (şelf) bulunduğu bu kesimden doğuya doğru hızlı bir şekilde artar. Sade bir çanak şeklinde olmayan Doğu Akdeniz havzasının deniz altı topografyası oldukça engebeldir. Küçük havzalar, çöküntü çukurları, deniz altı zirveleri, plato özelliği gösteren dalgalı alanlar birbirini takip eder ve zemin bil-

hassa Mora yarımadasının batısıyla güneyinde çok engebeli bir hal alır. Akdeniz'in en derin yeri olan 5100 metrelik çukurluk da bu kesimdedir. Akdeniz'in bu noktadan daha doğuda bulunan kesimlerinin en derin yeri ise Rodos adasının doğusundaki 4353 metrelik çukurdur. Yugoslavya ile İtalya arasında uzanan Adriya denizi fazla derin değildir; çoğu yerde 200 metreyi bulmaz ve kuzeye doğru giderek sığlaşır. Batı Akdeniz havzasının Tiren denizinde çoğu yerlerin derinliği 200 metreyi geçer ve bir çukurlukta 3838 metreyi bulur. Balear denizinde ise 2000 metreden fazla derinliği olan geniş ve derin bir çukur bütün havzanın tamamına yakın bir kısmını işgal eder; havzanın en derin yeri 3420 metredir. Balear havzasının batı kesiminde Afrika ile Avrupa arasında darlaşma başlar ve iki kıtanın birbirine iyice yaklaştığı noktada Akdeniz sona ererek Cebelitârik Boğazı ile Atlas Okyanusu'ndan ayrılır. Bu boğazın tabanı oldukça engebeldir ve deniz altı topografyasının esasını doğu-batı doğrultusunda uzanan bir kanal oluşturur.

Akdeniz'in sularında binde 36-39 arasında değişen tuzluluk oranı, okyanusların ortalama tuzluluk oranından fazladır ve Atlas Okyanusu'ndan doğuya doğru gittikçe artar. İsrail ve Lübnan

kıyılarındaki sularda biraz daha fazla olan bu oran Kıbrıs ile Mısır arasında en yüksek seviyeye ulaşır ve Nil deltasına yaklaştıkça düşer. Tuzluluk, Anadolu kıyılarından Seyhan ve Ceyhan deltaları açıklarında da azalmasına rağmen Anadolu'nun güney kıyılarında nisbeten yüksektir. Genel olarak tuzluluk oranı asıl Akdeniz'de yüksek, ona bağlı denizlerde düşüktür. Akdeniz sularının sıcaklık durumu da tuzluluk oranında olduğu gibi batıdan doğuya doğru artış gösterir. Batı Akdeniz'de şubat ayında yüzey sularının ortalama sıcaklığı 13°-14° olduğu halde, doğuda bu değer 17 dereceyi geçer. Batıdan doğuya doğru görülen bu artış yaz aylarında daha belirgin olup ağustos ayında Batı Akdeniz yüzey sularında 23° dolaylarında bulunan sıcaklık, Doğu Akdeniz'de 25°-28° dolaylarında seyreder. Sıcaklık değişimleri sadece yüzeyden itibaren 300 m. kalınlığında bir su tabakasında görülmekte, daha derinlerde sıcaklık yaz ve kış değişmeden 13° olarak kalmaktadır.

Akdeniz bütünüyle suları berrak bir denizdir. Kıyı sularının 10 m. derinliğinde yapılan araştırmalara göre Manş denizinden daha berrak olduğu tesbit edilmiştir ve kıyı sularının en temiz olduğu kesimler de Anadolu sahilleridir. Bu özellik Akdeniz kıyılarını dünyanın en

Akdeniz

tanınmış turizm merkezleri durumuna getirmiştir. Med-cezir hareketleri sonucunda meydana gelen seviye değişimleri Akdeniz'de önemli değildir. Genellikle 20-30 cm. civarında olan bu değişimler istisnâ olarak Tunus'un doğusunda 1 metreyi, Gabes körfezinde de 2 metreyi bulur.

Akdenizdeki akıntı sistemi sade bir görünüştendir. Bu akıntılar Cebelitârik Boğazı'ndan giren suların Afrika kıyıları boyunca doğuya doğru ilerlemesi ile başlamaktadır. Akdeniz'in daha tuzlu suları da Cebelitârik'tan giren az tuzlu okyanus sularının altından Atlas Okyanusu'na gider ve farklı yoğunluktaki bu iki deniz suyu belli bir yüzey boyunca birbirine karışmadan temas halinde bulunurlar (aş. bk. Tarih bölümü) Yüzey akıntısı Tunus açıklarından sonra Sicilya'nın kuzeyinden geçip İtalya kıyılarını takip ederek kuzeybatıya yönelir. Tunus kıyılarına varmadan önce bu akıntıdan ayrılan diğer bir kol kuzeye yönelerek Fransa kıyılarına kadar uzanır.

Akdeniz'de diğer bir akıntı sistemi Sicilya'nın güneyinden başlamakta, Afrika kıyıları boyunca doğuya doğru ilerlemekte ve Mısır'ı geçtikten sonra kuzeye dönerek Güney Anadolu kıyılarında yeniden yön değiştirerek batıya, daha sonra da kuzeye yönelerek Ege denizine girmektedir.

Bugün Akdeniz'i kuşatan ülkeler arasında İspanya, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas bulunmaktadır. Akdeniz'in en büyük adaları Sicilya, Sardinya, Kıbrıs, Korsika, Girit, Mayorka ve Rodos'tur.

Akdeniz'de derinliği az kısımlar dışında balıkçılık fakirdir. Bu bakımdan en verimli alanlar İspanya kıyıları ile Gabes ve Lion körfezleridir. Bunların dışında Sardinya'yı Korsika'dan, Sicilya'yı İtalya'dan ayıran boğazlar ile kıyılardaki çeşitli lagünler balıkçılık bakımından önemlidir. Genel olarak balıkçılık faaliyeti batıdan doğuya doğru azalır. Torik ve uskumru bütün Akdeniz kıyılarında en fazla avlanan balık türüdür. Akdeniz ülkeleri arasında en çok balık üretenler İtalya, İspanya, Fas ve Türkiye'dir. Akdeniz'de tutulan balıkların yüzde 65'i taze olarak pazarlanır.

Akdeniz'in kayalık kıyılarında ıstakoz ve karides türleri, deltalarda ve az tuzlu lagünlerde yılan balığı ticarî önemi olan deniz ürünleridir. Ticarî önemi faz-

la olan ton balığı (orkinos) Atlas Okyanusu'ndan Cebelitârik yoluyla bu denize girer ve çeşitli yönlerle dağılır. Gabes körfezi ve Mısır kıyılarında süngercilik, Napoli kıyılarında mercan avcılığı gelişmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Besim Darkot, *Avrupa Coğrafyası*, İstanbul 1969, s. 27-28; Hamit İnandık, *Deniz ve Kıyı Coğrafyası*, İstanbul 1971, s. 78-79; a.mlf., "Türkiye Çevresindeki Denizlerin Başlıca Özellikleri", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sy. 14, İstanbul 1964, s. 29-53; Ahmet Ardel, *Hidroğrafya, Okyanuslar ve Denizler*, İstanbul 1975, s. 222-225; Ajun Kurter, *Oseanografya*, İstanbul 1977, s. 21, 31, 99.

METİN TUNCEL

□ TARİH. Akdeniz'in bazı İslâm tarih ve coğrafya kaynaklarında, Batı dillerinde kullanılan Latince Mediterraneum Mare (karakar arasındaki deniz) ve Internum Mare (iç deniz) adlarıyla aynı mânaya gelen el-Bahrü'l-mutavassıt ve el-Bahrü'd-dâhilî gibi isimlerle zikredilmiş olduğu görülmekte ise de bu tabirlerin yerleşmediği anlaşılmaktadır. Bugünkü Arapça'da el-Bahrü'l-ebayz el-mutavassıt denilen Akdeniz, tarih boyunca müslümanlar tarafından daha çok Bahrü'r-Rûm (Romalılar denizi) ve kıyısında yer alan kara parçalarından dolayı da Bahrü'l-Endelûs, Bahrü'l-Mağrib, Bahrü'l-İfrîkyye, Bahrü'l-İskenderiyye, Bahrü's-Şam, Bahrü'l-Kostantiniyye ve Bahrü'l-Efrenç gibi adlarla anılmıştır.

Akdeniz hakkında bilgi veren müelliflerden Mes'ûdî (ö. 965), coğrafyaya dair eski eserlerden naklen, uzunluğunun 5000 mil ve genişliğinin 600-800 mil arasında olduğunu ve Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd'in Kızıldeniz (Bahrü'l - Kulzûm) ile bu denizi birleştirmek istediğini, ancak Bizanslılar'ın açılacak kanalı kullanarak hacılara zarar verebileceği düşüncesiyle bundan vazgeçtiğini belirtmektedir. Atlas Okyanusu'na bağlı denizleri anlatırken bir efsaneyi de nakleden Nüveyrî (ö. 1332), önceleri aynı kara parçası üzerinde bulunan Endülûs ile Berberî ülkesindeki insanların aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek için İskender'den yardım istediklerini, onun da aradaki bölgeyi kazdırarak açılan boğazla iki ülkeyi birbirinden ayırdığını anlatmaktadır. Nüveyrî Akdeniz'de 170 civarında ada bulunduğunu, bu adalarda oturan Franklar'ın buraları imar ettiklerini, ancak bunların İslâm'ın ilk devirlerindeki gazveler sırasında tahrip olduğunu yazmaktadır.

Osmanlılar ise daha çok İstanbul Boğazı'nın kuzeyinden başlayıp Marmara ve Ege denizi ile birlikte Cebelitârik Boğazı'na kadar uzanan denizi Akdeniz olarak kabul etmişler ve bu denizin adını da Karadeniz'in zıddı olarak ele alıp Bahr-i Rûm'un yanı sıra Bahr-i Ebyaz ve daha yaygın olarak da Bahr-i Sefîd ve Deryâ-yı Sefîd şeklinde kullanmışlardır. Bu sebeple Osmanlılar'ın Akdeniz'e açılan donanmasına Donanma-i Bahr-i Sefîd, Kaptanpaşa eyaletine de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd adı verilmiştir. Pîrî Reis, Cebelitârik'tan itibaren bugünkü Akdeniz'i Bahr-i Rûm, Bahr-i İspanya, Akdeniz ve Karadeniz olarak dörde ayırır ve Bahr-i Rûm'a bu denizin dörtte birini teşkil ettiği için Bahr-i Rub' adının verildiğini de nakleder. Bahr-i Rûm tabiri ile Akdeniz'in Avrupa kıyılarını kasteden Pîrî Reis, Akdeniz tabiri ile de Afrika kıyılarını anlatmakta ve Bahr-i Ebyaz dediği Akdeniz'in tamamına kıyısı olan bölgeler arasında Arap, Efrenç, Rum ve Mağrib diyarlarını saymaktadır. Kâtip Çelebi Bahr-i Rûm'u, Cebelitârik (Septe) Boğazı'ndan başlayıp Şam sahillerine kadar uzanan Avrupa ve Afrika arasındaki deniz olarak tarif eder ve bu denize Osmanlılar'ın Akdeniz adını verdiklerini be-

İstahrî'nin *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eserinde Akdeniz (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 334, vr. 41*)

